

УДК 343.97(812.5)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Щирська Вікторія Сергіївна,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри професійних та спеціальних дисциплін

(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті представлені результати дослідження, що дозволяють, на думку авторів, дослідити поняття та зміст психічного та фізичного насильства у теорії кримінального права України. Досліджено історичний розвиток цих понять їх значення та види.

Ключові слова: психічного та фізичного насильства, психічний примус, психічне насильство – пов'язане з розладом здоров'я; психічне насильство – не пов'язане з психічним розладом здоров'я, але покликане змінити поведінку потерпілого.

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ПСИХИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ В ТЕОРИИ УГОЛОВНОГО ПРАВА УКРАИНЫ

Щирская Виктория Сергеевна,

кандидат юридических наук,

преподаватель кафедры профессиональных и специальных дисциплин

(Херсонский факультет Одесского государственного университета внутренних дел,
г. Херсон, Украина)

В статье представлены результаты исследования, позволяющие, по мнению авторов, исследовать понятие и содержание психического и физического насилия в теории уголовного права Украины. Исследовано историческое развитие этих понятий их значения и виды.

Ключевые слова: психического и физического насилия, психическое принуждение, психическое насилие - связано с расстройством здоровья; психическое насилие - не связано с психическим расстройством здоровья, но призвано изменить поведение потерпевшего.

NOTION AND CONTENT OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN THE THEORY OF CRIMINAL LAW

Shchyrskia Viktoriia Serhiivna,

candidate of Law Sciences,

Lecturer at the Department of professional and special disciplines

(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The results of research can, according to the authors, to explore the concept and content of mental and physical abuse in the theory of criminal law of Ukraine. Studies the historical development of these concepts and their value types.

Key words: mental and physical abuse, mental abuse, mental abuse - associated with injury to health; psychological violence - is not associated with mental health problems, but is intended to change the behavior of the victim.

Існує проблема у теорії кримінального права України, щодо визначення змісту та сутті такого кримінального поняття як психічне насильство. Виникає ця складність у зв'язку з тим, що у Кримінальному кодексі України немає переліку термінів та їх визначень, які б значно спрощували тлумачення термінів, які використовує законодавець у КК України.

Психічне насильство є складним феноменом. Відсутність його вичерпного наукового та законодавчого визначення викликає у свою чергу, труднощі при кваліфікації злочинів. Фактично поняття психічного насильства зводиться лише до погроз заподіяння фізичної шкоди, що не є достатнім, тому що психічне насильство має велику кількість проявів, деякі з яких узагалі залишились поза увагою закону про кримінальну

відповідальність.

Так, ст. 40 КК України використовує терміни фізичний та психічний примус, а у ч. 2 ст. 180 КК України, законодавець використовує вже інші терміни: «фізичне або психічне насильство». Але не зрозуміло, чи примус є тотожним поняттям терміну насильства, чи вони мають різне смислове навантаження?

Для того, щоб спробувати дати відповідь на дане запитання, необхідне проаналізувати визначення насильства, психічного примусу, психічного насильства. Простежити тенденції розвитку цих понять та співвідношень їх між собою, що і є метою цієї статті. Для досягнення поставленої мети, необхідно проаналізувати думки різних вчених, які безпосередньо займалися вивчення цієї проблематики та на підставі виділення обов'язкових ознак, запропонувати узагальнене визначення цього складного поняття.

У більшості випадків науковці розглядають психічне насильство поряд з насильством як таким та фізичним насильством зокрема. Навіть деякі науковці асоціюють психічне насильство лише в межах обставин, які виключають злочинність діяння. Проте психічне насильство набагато ширше поняття, яке зустрічається більше ніж у 90 статтях Особливої частини КК України і виражається такими словами як: примус, примушування, психічне насильство, вплив, погроза застосування насильства і навіть тероризування.

Багато науковців, як українських та і науковців пострадянського простору займалися питаннями насильство як кримінально-правової категорії, такі як: Ю.М. Антонян, Р.А. Базаров, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, Є.А. Гамаюнова, В.К. Грищук, В.Г. Громов, О.М. Гумін, С.О. Гуртовенко, Ф.Б. Гребьонкін, Є.Г. Веселов, В.П. Ємельянов, В.Г. Зарипов, А.Ф. Зелінський, А.О. Йосипів, О.О. Кваша, В.В. Козлов, М.В. Костицький, О.М. Костенко, О.І. Коростильов, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, Ю.Є. Пудовочкін, С.В. Расторопова, Р.А. Сабітов, С.Н. Табакової, А.А. Тер-Акопов, О.Д. Чернявський, Н.П. Шевченко та інші.

Вперше зустрічається визначення поняття насильство у в ХІХ ст., де у коментарі до статті Кримінального укладення 1903 р., М.С. Таганцев визначав, що: «До насильства слід відносити ті посягання на тілесну недоторканість, які не залишають за собою ніяких постійних видозмін в організмі потерпілого, заподіюють швидкоплинний біль або навіть просте неприємне фізичне відчуття» [23, с. 168].

І.Я. Фойницького визначав, що «насильство слід визначати як умисне протизаконне застосування фізичної сили, що не переходить в інше злочинне діяння, проти особи потерпілого» [26, с. 221].

М.Д. Шаргородский вважав, що насильством є умисна дія на тілесну

недоторканість людини, що не спричинило ушкодження здоров'я, але заподіяло фізичний біль, спричинення різного роду психічних страждань будь-якими діями, при яких фізичний біль відсутній, не є насильством над особою [29, с. 68].

З цих визначень вбачається, що перші визначення, які давали науковці стосувалися лише фізичного насильства.

Як видно, перші визначення насильства, на жаль, не відбивали усе різноманіття цього поняття, проте слід зауважити, що кожне з них несло в собі позитивний момент.

Прошло майже півтора століття і досі науковці не мають єдиної точки зору, щодо фізичного насильства та психічного насильства.

Далі, на наш погляд треба виокремити тих вчинених, які вважають, що психічного насильства не існує, як окремого поняття і приймають його лише в межах фізичного насильства, до них відносяться: О.В. Старков, В.О. Навроцький та Л.Д. Гаухман.

Так, Л.Д. Гаухман стверджує, що в законі під терміном «насильство» мається на увазі тільки фізичне насильство. Якщо ж передбачається відповідальність за погрозу застосування насильства, то це спеціально обмовляється в диспозиції кримінально-правової норми [4, с. 97].

З ним погоджується В.О. Навроцький, який вважає, що у тих випадках, коли законодавець вважає за потрібне криміналізувати психічний вплив, він прямо вказує на це у диспозиціях статей Особливої частини КК [14, с. 153].

О.В. Старков пропонує наступне визначення: «Насильство - це реальне або потенційне спричинення фізичної шкоди, під якою розуміється порушення анатомофізіологічної цілісності людини» [21, с. 35].

В.Г. Зарипов вважає, термін «психічне насильство» не тотожний (або не є – синонімом) терміну «психічний примус». Вважає, що насильство - може бути тільки фізичним. Виділяючи в примусі психологічний аспект – доцільно говорити про психічному впливі, а не про насильство [10].

Далі розглянемо точки зору інших науковців, які мають інше бачення, яке відрізняються від попередніх науковців.

Ю.М. Антонян вважає, що насильство - це фізичний або психічний вплив на когось, нанесення йому шкоди заради власних інтересів, або такий же вплив, при якому можливе нанесення шкоди ігнорується [1, с. 3].

О.М. Гумін під кримінальним насильством розуміє «умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, що завдає особі моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю чи економічним інтересам, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність» [9, с. 48].

Р.Д. Сабіров вважає, що насильство - ця «умисний вплив на іншу особу шляхом використання фізичної сили людей або тварин, а також технічних

засобів, вражаючих чинників і властивостей предметів матеріального світу або різних явищ природи всупереч або поза волею особи, що піддається такому впливу, для порушення її тілесної недоторканості, анатомічної цілісності або нормального функціонування якогось органу, або погроза здійснення подібних дій» [19, с. 26].

Л.В. Сердюка, насильство - це «зовнішній, з боку інших осіб, винний і суспільно небезпечний вплив на людину, здійснюваний всупереч її волі і здатний заподіяти їй органічні, фізіологічні або психічні травми або обмежити свободу її волевиявлення або дії» [20, с. 25].

Наступні науковці виокремлюють психічне насильство від фізичного насильства і дають йому окреме визначення.

Такі науковці, як В.В. Козлов мають протилежне бачення, в якому заперечує проти виключення психічних факторів з числа способів впливу на людину, які можуть спричинити тілесні ушкодження. Він вважав, що дію цих факторів можна порівняти з тілесними ушкодженнями, якщо сама ця дія має насильницький характер, встановлений судовими або слідчими органами [12, с. 127].

Є.Г. Веселов запропонував визначення, психічне насильство – це будь-який цілеспрямований деструктивний вплив на психіку особи [3, с. 102].

О.І. Коростильов наголошує на тому, що при погрозі може мати місце вплив на психіку окремої особи, групи осіб, суспільства в цілому [13, с. 6].

Р.А. Сабітов вважає, що на відміну від психічного насильства і примусу, при обмані не придушується воля потерпілого, обман ніколи не ставить потерпілого у безпомічний стан (не позбавляє потерпілого можливості протистояти обманщику), обман не містить інформації про наміри завдати шкоди інтересам особи, яку вводять в оману, обман не характеризується нападком; обман при допиті, на відміну від насильства, не пов'язаний із завданням страждань потерпілому [18, с. 28–36].

А.А. Тер-Акопов вмістив в поняття «психічне насильство» загрозу, обман, а також стан, який виникає в результаті психофізичного та психотехнічного впливу, - стан керованої (гіпнотичної) і заміщеної (зомбованої) свідомості [24, с. 93].

Ю.Є. Пудовочкін психічне насильство поділяє на два види:

1) психічне насильство, пов'язане з розладом здоров'я;

2) психічне насильство, не пов'язане з психічним розладом здоров'я, але покликане змінити поведінку потерпілого [16, с. 77].

Проте А.А. Тер-Акопов та Ю.Є. Пудовочкін відносять обман до психічного насильства [24, с. 88–97; 16, с. 15].

Є сенс погодитися з думкою тих фахівців, які відносять обман до психічного насильства, тому що обман вчинюється всупереч волі людини, а саме, – проти її бажання, наприклад, шахрайство ст. 190 КК України. На

користь цьому є приклад психологічного тиску при шахрайстві у судовій практиці Апеляційного суду Хмельницької області від 22 серпня 2006 року у справі № 11 - 551/2006 року, де зазначалось, що обман є психологічним тиском [25].

В.Г. Громов зазначає, що дача одурманюючих речовин є психічним насильством, якщо вона спрямована на тимчасову нейтралізацію свідомості, а не на завдання шкоди здоров'ю [7, с. 144–145].

Н.П. Шевченко виділяє такі види психічного насильства як пов'язане із психічним розладом здоров'я і не пов'язане з ним [30, с. 145].

Р.А. Базаров відносить до психічного насильства різного роду погрози, поділяючи їх на погрози застосування насильства та інші погрози: погрози застосування фізичного насильства до близьких потерпілого, погрози пошкодженням чи знищенням майна [2, с. 32–33].

На думку С.В. Расторопова і С.Н. Табакової під психічним насильством слід розуміти протиправний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища з метою придушення і підкорення її волі для досягнення злочинного результату. До психічних чинників зовнішньої середовища автори відносять погрози завдання фізичної, матеріальної, моральної шкоди, застосування звукових високочастотних генераторів, гіпнозу, ефекту „зомбі”, використання техніки градуїзованого психологічного впливу (тобто зіткнення із подразниками, що викликають тривогу, граматичних, стилістичних і логічних засобів подання матеріалу [17, с. 36–37].

Ф.Б. Гребьонкін вказує, що під психічним насильством слід розуміти вплив інформаційного характеру на психіку людини різними способами, які викликають у неї емоції страху або гіпнотичний стан, що придушує її волю і обмежує здатність до вільного самовираження [5].

В.Г. Громов та Є.А. Гамаюнова, узагальнюючи погляди Л.В. Сердюка, а також В.В. Іванової, вказують, що психічне насильство – це умисний вплив на людину чи на групу людей з боку інших осіб, який вчиняється проти чи мимо волі потерпілого і може завдати йому фізичну чи психічну травму, а також обмежити свободу його волевиявлення чи дій [8, с. 7–14].

Так само вважають і Л.В. Сердюк, О.Д. Чернявський та В.Г. Громов, які вказують, що психічне насильство може мати місце як проти, так і мимо волі потерпілого.

О.Д. Чернявського вважає, що психічне насильство – це умисний суспільно небезпечний протиправний вплив на психіку, і відповідно, поведінку іншої особи, який вчинений мимо чи проти її волі у цілях придушення свободи волевиявлення і (або) завдання психічної травми [28, с. 10].

В.Г. Громов вказує, що психічне насильство – це умисний вплив з боку

інших осіб на психіку людини чи групи людей, який здійснюється проти чи мимо їх волі, здатний придушити свободу волевиявлення, завдати психічну чи фізіологічну травму [7, с. 146].

С.І. Табакова дотримується тієї точки зору що і Л.В. Сердюка, О.Д. Чернявського і В.Г. Громова, вказуючи, що психічне насильство – це умисний неправомірний інформаційний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища, яке здійснюється як відкрито, так і таємно з використанням обману чи довірчого ставлення з метою викликати несприятливі психічні процеси в організмі потерпілого чи придушити і підкорити його волю для досягнення злочинного результату [22, с. 172–177].

Н. Іванцова пише: „під психічним насильством розуміє протиправний умисний вплив, спрямований на психіку іншої людини проти чи мимо її свідомості і волі, який завдав їй суттєву шкоду чи створив небезпеку завдання такої шкоди [11, с. 27].

О.М. Храмцов визначив психічне насильство, як суспільно небезпечний, протиправний вплив на психіку іншої особи або групи осіб, який здійснюється з негативістських або інструментальних мотивів в інформаційній формі всупереч або поза волею цих осіб, впливає на свободу їх волевиявлення або спричиняє психічну або фізіологічну травму [27, с. 130–134]. Таке визначення поняття психічного насильства охоплює, на його погляд, найбільш важливі ознаки психічного насильства і дає можливість саме з цих позицій оцінювати ознаки окремих його проявів (погроза, примушування тощо) та проводити їх відповідну кваліфікацію.

Проаналізувавши визначення поняття «психічного насильства» різних авторів, можна зробити висновок, що цілком слушною є позиція наступних науковців: Ф.Б. Гребьонкіна, О.Д. Чернявського, С.І. Табакова, Л.В. Сердюка, В.Г. Громова та О.М. Храмцова.

Спираючись на вищенаведене, пропонуємо наступне визначення поняття психічного насильства як кримінально-правової категорії: «психічне насильство – це передбачена КК протиправна умисна інформаційна дія спрямована на психіку іншої особи з метою придушування, підкорювання волі та здатності на вільне самовираження, яке спрямовано на тимчасову нейтралізацію свідомості, шляхом: погрози застосування фізичного насильства до потерпілої особи або до близьких родичів, погрози пошкодженням чи знищенням майна, примусу, примушування, тероризування, впливу, гіпнозу, обману чи довірчого ставлення, що завдало або могло завдати шкоду здоров'ю, порушенню її особистої недоторканості, емоційному стану, соціальним, економічної або політичним інтересам, а також заподіяти психічні травми потерпілої особі».

У запропонованому визначенні, ми намагались зробити розподіл між

способами вчинення психічного насильства, метою його вчинення та наслідками, які психічного насильства.

Ми не вважаємо це визначення поняття психічного насильства є ідеальним, це лише чергова спроба вказати на головні ознаки цієї протиправної дії. Але безперечним є той факт, що психічне насильство, слід визнавати самостійною кримінально-правовою категорією. У подальшому особливої уваги потребує дослідження конкретних ознак та видів психічного насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонян Ю.М. Современная российская насильственная преступность // Насильственная преступность: новые угрозы: Сб. науч. тр. / Под ред. Ю.М. Антоняна, А.Я. Гришко. – Рязань; М., 2004. – С. 3.
2. Базаров Р.А. Преступность несовершеннолетних: криминальное насилие, меры противодействия. – Екатеринбург, ЕВШ МВД РФ, 1996. – 282 с.
3. Веселов Е.Г. Физическое или психическое принуждение как обстоятельство, исключающее преступность деяния: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Краснодар, 2002. – 201 с.
4. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступлений / Лев Давидович Гаухман. - М. : Юрид. лит., 1974. – 167 с.
5. Гребёнкин Ф.Б. Уголовно-правовое значение психического насилия в преступлениях против собственности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2004. – 26 с.
6. Громов В.Г. Некоторые вопросы насилия над личностью // Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Научно-практическая конференция, посвященная памяти профессора А.Н. Красикова, Мин-во образования Российской Федерации 20–21 марта 2003 г. / Под ред. Б.Т. Разгильдиева. – Саратов: Изд-во Саратов. госуд. академии права, 2003. – С. 142–147.
7. Громов В.Г. Некоторые вопросы насилия над личностью // Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Научно-практическая конференция, посвященная памяти профессора А.Н. Красикова, Мин-во образования Российской Федерации. Саратов. госуд. академия права, 20–21 марта 2003 г. / Под ред. Б.Т. Разгильдиева. – Саратов: Изд-во Саратов. госуд. академии права, 2003. – С. 142–147
8. Громов В.Г., Гамаюнова Е.А. Некоторые виды классификации насилия // Общество; Культура; Преступность: Межвузовский сборник научных трудов. Ред. кол.: В.Г. Громов (отв. ред.) и др. Вып. 5. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-а, 2003. – С. 7–14.

9. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи / О.М. Гумін. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 360 с.
10. Зарипов В.Г. Определение понятия «принуждение» в современном уголовном праве // Вестник московского университета МВД России. № 7, 2006.
11. Иванцова Н. Основные положения концепции общественно опасного насилия в уголовном праве // Уголовное право. – 2004. – № 4. – С. 26–28.
12. Козлов В. В. Судебно-медицинское определение тяжести телесных повреждений / Козлов В. В. – Саратов : Сарат. ун-т, 1976. – 206 с.
13. Коростылёв О.И. Уголовно-правовая характеристика угрозы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Ставрополь, 2001. – 25 с.
14. Навроцький В.О. Насильство за кримінальним правом України / В'ячеслав Олександрович Навроцький. – Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В.Чорновола. Збірник наукових праць [Текст] / за заг. ред. : О. І. Сушинський. – Львів : ЛДІНТУ, 2007. – (Юридичні науки). Вип. 2 / 2007. – 2007. – С. 149–167.
15. Пудовочкин Ю.Е. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий: уголовно-правовой и криминологический аспекты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Краснодар, 1999. – 21 с.
16. Пудовочкин Ю.Е. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики. — Ставрополь, 2000. – С. 77.
17. Расторопов С.В., Табакова С.Н. О сущности понятия "психическое насилие" в составах насильственных преступлений // Закон и право. – 2004. – № 12. – 176 с.
18. Сабитов Р.А. Обман как средство совершения преступления: Учеб. пособ. – Омск.: Министерство внутренних дел СССР. Омская высшая школа милиции. Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел, 1980. – 79 с.
19. Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть общая: Пособие к лекциям.-7-е изд. - С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1908. – 385 с.
20. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 384 с.
21. Старков О.В. Бытовые насильственные преступления (причинность, групповая профилактика, наказание). Рязань, 1992.

22. Табакова С.Н. Психическое насилие // Актуальные проблемы уголовного права в новом тысячелетии: Матер. межвуз. науч.-практ. семинара, посвящ. 100-летию со дня рождения профессора М.Д. Шаргородского. – Рязань, Министерство юстиции РФ. Академия права и управления, 24 апреля 2004 г. Ред. кол.: А.Я. Гришко (отв. ред.) и др. – Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2004. – С. 172–177.

23. Таганцев Н.С. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. / Н.С. Таганцев. - СПб, 1904. – 1122 с.

24. Тер-Акопов А.А. О правовых аспектах психической активности и психологической безопасности человека // Государство и право. – 1993. – № 4. – С. 88–97

25. Ухвала судової палата у кримінальних справах Апеляційного суду Хмельницької області від 22 серпня 2006 року у справі № 11 – 551/2006 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=204:2:1241990828184289:NO::P2_DC_ID:10000231053.

26. Фойницкий И.Я. Посягательства личные и имущественные / И.Я. Фойницкий // Курс уголовного права: Часть особенная. 4-е изд. – СПб, 1901. – 430 с.

27. Храмцов О.М. Психічне насильство у кримінальному праві : поняття та ознаки // Вісник НУВС, Вип. 34, 2006, – С. 130–134.

28. Чернявский А. Д. Психическое насилие при совершении корыстных преступлений: уголовно-правовые и криминологические проблемы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 1991. – 22 с.

29. Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности / М.Д.Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1953. – 108 с.

30. Шевченко Н.П. Уголовная ответственность за вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – Ставрополь, 2003. – 206 с.